

УДК 94(477):341.485«1946/1947»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.24>

**МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ ГОЛОДУ 1946–1947 РР.
(НА ПРИКЛАДІ СЕЛА КОВРАЙ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Руденко Юлія,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ORCID ID: 0000-0002-2276-199X

На основі аналізу джерельної та літературної бази, на прикладі с. Коврай Золотоніського району Черкаської області, розкрито передумови, причини та механізм творення голоду 1946–1947 рр.

Методологічна основа дослідження побудована на використанні як суто історичних, так і загальнонаукових методів. Методологічну базу становлять принципи об'єктивності та систематизації. Методи критичного аналізу та синтезу, цільного прочитання джерел застосовуються при роботі з фондами Музею «Пам'ять» та Коврайської сільської ради.

Досліджено, що головна причина голоду 1946–1947 рр. мала не природний характер, творцем його став радянський тоталітарний режим. У критичний час держава виявилася нездатною до державного регулювання розвитку аграрної галузі. Українське село у перші повоєнні роки перебувало під репресивним тиском адміністративно-командної системи, її податкової та хлібозаготівельної політики. Проте, нічого не вклавши в розвиток, держава викачувала з нього все, що могла. Голод в колоніально залежній Україні був штучним. Комуністична партія переклала труднощі відбудови сільського господарства на злиденне селянство. Усі способи вилучення зерна в колгоспах, колгоспників, до яких влада вдалася у 1946 р., були переважно насильницькими. В умовах нестачі робочої сили фізично здорова молодь залишала села і залучалась на будівництво промислових центрів Донбасу. Влада постійно перебувала в пошуках внутрішніх ворогів. За безпідставними звинуваченнями значна кількість людей знаходилась у місцях позбавлення волі. Виробники хліба голодували, а влада поповнювала держрезерви, збільшувала експорт зерна, кошти направляла на розвиток військово-промислового комплексу. Форма оплати праці колгоспників у трудовнях призвела до того, що селянин працював фактично задарма. Натуральні податки у вигляді продовольства ставили селянство в умови неможливого виживання, позбавляли основного – продовольства. Зберігався жорсткий пріоритет господарських інтересів над людськими.

***Ключові слова:** третій голод, тоталітарний режим, повоєнна розруха, ідеологічний тиск, податкова політика, хлібозаготівельні кампанії, колгоспи, трудовні.*

Rudenko Yuliia. Mechanism of creation of the famine of 1946–1947 (on the example of Kovray village, Zolotonosha district, Cherkasy region)

To revealed the preconditions, causes and mechanism of the famine of 1946–1947 on the example of Kovray village, Zolotonosha district, Cherkasy region by using the method of the source and literature base analysis.

The methodological basis of the study is based on the use of both purely historical and general scientific methods. The methodological basis is the principles of objectivity and systematization. Methods of critical analysis and synthesis, close reading of sources are used in working with the fonds of the Museum of Memory and Kovray Village Council.

It has been established that the main cause of the famine of 1946–1947 was not natural, it was orchestrated by the Soviet totalitarian regime. At a critical time, the state was unable to regulate the development of the agricultural sector. During the first postwar years, the Ukrainian countryside was under the repressive pressure from the administrative-command system, its tax and grain procurement policies. However, without investing anything in development, the state expropriated everything it could. The famine in colonial-dependent Ukraine was man-made. The Communist Party shifted the burden of rebuilding the agriculture onto the impoverished peasantry. All methods of seizing grain from collective farmers, to which the government resorted in 1946, were mostly violent. In conditions of labor shortage, physically healthy young people would leave the villages for Donbas where they were involved in construction of industrial centers. Authorities were constantly on the lookout for internal enemies. A large number of people were imprisoned on baseless charges. Bread producers were starving, and the government was replenishing state reserves, increasing grain exports, and directing funds to the development of the military-industrial complex. The form of remuneration of collective farmers in working days led to the fact that the peasant actually worked for free. Natural taxes in the form of provisions deprived the peasantry of the most vital thing – the food, putting them in conditions in which survival was impossible. The strict priority of economic interests over human ones persisted.

***Key words:** third famine, totalitarian regime, post-war devastation, ideological pressure, tax policy, grain procurement campaigns, collective farms, labor days.*

На сучасному етапі розвитку історичної науки тема голоду 1946–1947 рр., зокрема на регіональному рівні, залишається ще не досить дослідженою. Тому, вважаємо актуальним проведення дослідження передумов, причин та механізму творення голоду 1946–1947 рр. на прикладі с. Коврай Золотоніського району Черкаської області (в повоєнний період – Золотоніського повіту Полтавської області).

Мета дослідження – на основі аналізу джерельної та літературної бази, на прикладі с. Коврай Золотоніського району Черкаської області, розкрити передумови, причини та механізм творення голоду 1946–1947 рр.

Дослідницькі завдання: опрацювати наявну джерельну та літературну базу; проаналізувати передумови голоду 1946–1947 рр.; з'ясувати стан соціально-економічного життя села, вплив повоєнної розрухи на повсякденне життя; визначити причини голоду; висвітлити репресивну політику та ідеологічний тиск у проведенні хлібозаготівельних кампаній; проаналізувати податковий тиск на селянство, умови оплати праці селян в колгоспах; простежити механізм творення голоду; розглянути дії влади та її роль у позбавленні селян продовольства.

Методологічна основа дослідження побудована на використанні як суто історичних, так і загальнонаукових методів. Методологічну базу становлять принципи об'єктивності та систематизації. Методи критичного аналізу та синтезу, щільного прочитання джерел застосовуються при роботі з фондами Музею «Пам'ять» та Коврайської сільської ради.

Тривалий час упродовж існування радянської влади про факт голоду в 1946–1947 рр. в УРСР практично не згадували. До періоду перебудови слово «голод» щодо подій 1946–1947 рр. в Україні не вживалося, для характеристики періоду використовували терміни «продовольчі труднощі», «нестача продуктів». У той же час у дослідженнях науковців зустрічалися відомості про успішну відбудову колгоспів, здобутки партії в аграрній сфері, згадувалися тяжкі наслідки повоєнної розрухи у сільському господарстві, які посилювалися в результаті посухи 1946 р. Однак значні труднощі у розвитку сільського господарства пояснювалися виключно тяжкими наслідками війни і не пов'язувалися із політикою правлячої партії. Проте причини голоду 1946–1947 рр. слід шукати у багатьох об'єктивних і суб'єктивних обставинах.

Відсутність фінансування сільського господарства була найбільшою проблемою в час повоєнної розрухи. Проте, нічого не вклавши в розвиток, держава викачувала з нього все, що могла. Відсутність тракторів, автомашин ускладнювала трудомісткі процеси. Москаленко Г. І. згадував: «Серйозні труднощі були з постачанням пального й запчастин. Землю під посівну люди часто готували вручну. Було, що і самі впрягалися в упряж, копали землю лопатами; на плечах переносили мішками, як не далеко, посівне зерно на поле. З приходом весни люди брали лопати і йшли в поле і зранку до ночі копали десятки гектарів землі, а волочили звичайними граблями. Більше половини врожаю також збиралося вручну. Тоді для колгоспників не було нормованого робочого дня. Як потепліло, щоб не витратити час на дорогу додому і назад, залишалися ночувати у полі» [10, с. 112].

За рішенням липневого пленуму ЦК КП(б)У 1946 р. селяни змушені були працювати весь світловий день. Не вистачало спеціалістів. Бракувало найпростіших знарядь праці, тяглової сили. На польові роботи в плуги запрягали навіть корів, а коли не вистачало корів, впрягалися і жінки як основна робоча сила. У 1946–1948 рр. головою колгоспу «Серп і Молот» с. Коврай Другий був Давиденко В. В. Він згадував: «У 1946 р. в Гельмязівському районі було 44 не укрупнені колгоспи. Мені на цей час виповнилося 29 років. Першим, що побачив у Ковраї, – спалений колгосп, бідність. Складними були і погодні умови в 1946 р. Не було жодного дощу, взимку 1947 р. вимерзла озимина, дохли коні. Щоб зберегти скотину, прийняв рішення роздати худобу по дворах, щоб догляд був кращим. Та секретар райкому партії Мурашко П. Р. подивився на це інакше, звинуватив мене в тому, що розпустив колгосп. Та коли коврайці повернули коней в колгосп – ставили мене в приклад. Коні були вгодовані, міцні, готові до посівної. Майже не було тракторів, машин. Тільки на роботящі руки була надія. Одна молотарка на 10 колгоспів. Тож доводилося напружено трудитися – вдень косили, а вночі скиртували і молотили» [6, с. 116].

У колгоспах ще тривалий час залишалося багато видів робіт, які вимагали значних затрат ручної праці. На токах зерноочисні машини в основному приводилися в дію силою жінок. Проривка і шарування посівів цукрових буряків, очищення від гички і вантаження їх, доїння корів, прибирання гною, – все це виконувалось вручну. Ситуація з кадровим резервом у селах залишалася надзвичайно складною. У перше повоєнне десятиліття значна кількість колгоспників час від часу брала участь у відбудові промисловості [12]. Серед жителів с. Коврай до робіт на промислових підприємствах та шахтах Донбасу була залучена 61 особа [13, с. 127]. За свідченнями Рябчун Л.П. «обидва брати її чоловіка Рябчун О.О. та Рябчун І.О. спочатку навчалися в ФЗУ, а потім поїхали на відбудову шахт, а потім там і залишилися

проживати» [15, с. 118]. Про перебування старшого брата на Донбасі зазначає і Різник В.В. – кавалер орденів Жовтневої революції, ордена Леніна, Ордена Знак Пошани та Трудового Червоного прапору: «Після війни нас в матері залишилося четверо. Мого старшого брата Різника О.В. направили на Донбас у ФЗО, далі працював на шахтах, на заводі ім. Сталіна, у прокатному цеху» [14, с. 126].

Як наслідок, у другій половині 1940-х рр. основу робочої сили колгоспів і радгоспів області становили жінки, багато з яких здобули механізаторські професії, займали посади спеціалістів та завідувачів господарств [4]. У с. Коврай в 1944 р. було сформовано першу бригаду жінок-трактористок на чолі з Брусом Г. Т. Спочатку 10 жінок освоїли сталевого коня, а потім склад бригади зріс (Різник П.З., Брус Г.К., Зубатенко О.М., Стрілець М.Г., Савенко Н.П., Марченко Н.П., Василенко В.І., Василенко О.І., Гайдай С.Я., Нерух М.П., Шалай М.Л. та ін.) [1, с. 143].

До робіт у колгоспах залучали підлітків. Це було звичним явищем. Вони виконували не якусь просту допоміжну роботу, а і таку, яка потребувала певної технічної підготовки. Різник В. В. згадував: «У 1946–1947 рр. був страшенний недорід, важкий був рік, і я залишив навчання у школі і з шостого класу пішов працювати прицепником. Для охолодження двигуна не вистачало води, а води треба було багато – які тоді були трактори – радіатор тече! А ми почали орати в кінці березня, працювали вночі, було холодно, періщить дощ із снігом; а треба було брати воду з річки у долині і звідти носити. Поліз за водою, посковзнувся і під воду, ледве вибрався» [17].

Житель села зазвичай був обмежений у доступі до ресурсів. Основним джерелом існування колгоспника були трудовні. Нарахування заробітної плати селянам здійснювалась після завершення хлібозаготівельної кампанії натуральною продукцією. При цьому радянська влада вважала, що колгоспники можуть самостійно забезпечити себе харчами з власних присадибних господарств.

Ще із 13 квітня 1942 р., згідно з постановою Ради народних комісарів ЦК ВКП(б) «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудовнів», встановлювався обов'язковий мінімум трудовнів на рік, в тому числі і для дітей та підлітків віком від 12 до 16 років – членів сімей колгоспників [3, с. 16]. Остаточні розміри оплати за вироблені трудовні визначались у кінці господарського року і залежали від грошових та натуральних прибутків колгоспів, що залишалися після сплати податків і виконання обов'язкових державних поставок. За словами очевидця, «відпрацювати річні трудовні (для чоловіків – 250, жінок – 200 днів), особливо для жінок було дуже важко, нерідко норму одного трудовдня доводилося відробляти кілька днів» [10, с. 112].

Проаналізувавши довідку Коврайської сільської ради про вироблений мінімум Нерух Я.Р., видану 17 березня 1947 р., стає очевидним, що навіть працюючи весь світловий день неможливо заробити один трудовдень: 1) накидала гній на воза; накидала 6 возів – 0,8 трудовдня; 2) мочила коноплі – 0,6 трудовдня; 3) місила глину – 0,9 трудовдня [11, с. 56].

Сільське населення залишалось безправним і приниженим. Паспортів селяни не мали, виїзд за межі населеного пункту заборонявся. Не отримували селяни і пенсій. Оплата праці символічними трудовнями не могла покращити матеріального становища жителів села. Прогодувати сільську родину могло лише присадибне господарство. Але працюючи в колгоспі без вихідних, селяни були позбавлені можливості обробляти свої ділянки [2, с. 395]. Щоб відбити в селян бажання працювати на присадибних ділянках, влада запровадила непомірне оподаткування на клаптик землі. Стало не вигідно утримувати худобу, птицю, вирощувати городину, фруктові дерева. Щоб не платити податки, плодові дерева вирубувались [16, с. 24]. Зі свідчень Колісніченко В. П., її «дід зрубав 6 фруктових дерев саду, залишилась лише одна груша дичка. Пішов під сокиру і сад Мотренка Г. П., який був посаджений ще на початку 1920-х рр. Власника за той сад розкуркулили, вислали в Сибір» [7, с. 39].

Сплачувати податок на користь державі натурою повинні були всі: в середньому 40 кг м'яса з двору, 90 яєць (навіть коли немає курей), понад 200 літрів молока, від 5 до 10 рублів за плодове дерево тощо. Мельник Л.Ю. свідчила, що її «мати Нетудихатка В.М. ніколи не могла виконати план поставок з м'яса і молока, яйця інколи встигала зібрати» [9, с. 43].

Для проведення хлібозаготівель радянський тоталітарний режим створив караюче позасудове законодавство, що давало можливість здійснювати широкомасштабні репресії. Виснажені хлібороби та їхні діти, які збирали на колгоспному полі вирощені ними колоски, оголошувалися «розкрадачами соціалістичної власності» [18]. За спогадами Крипиці Ф.Д. «Різник Я.Н. відсидів півтора року за 2 качани кукурудзи, з якими впіймалася бригадиром. Різник Я.Н., в якій чоловік загинув на фронті, а вдома залишились четверо малих дітей – за пучок колосків. Нерух М.В. – за в'язку соломи, яку несла додому, щоб протопити піч. Звинуватили у розкраданні соціалістичної власності. Ходили збирати колоски всі – головне, щоб хтось не побачив із сільради. Найбільш непоступливими були об'їзджики Василенко А.І., Різник Д.К.» [8, с. 46].

На весну 1947 р. становище ще більше погіршилося. Президія ВР СРСР видала указ «Про кримінальну відповідальність за розкрадання держмайна. Про посилення охорони особистої власності громадян». Покарання передбачало від 7 до 10 р. таборів з конфіскацією майна. Серед засуджених Чижики З.І. – конюх колгоспу «Серп і Молот». Засуджений Нарсудом Гельмязівського району. Відбував покарання у Сталінабаді. Він згадував: «Я працював у колгоспі. Мій кінь закривів. Голова колгоспу вимагав, щоб я повернув здорового коня в колгосп, але свого в мене не було. Він подав на мене до суду за недогляд. Сидів за ст. 75-2 ч. 1. УК УРСР 7 місяців» [19, с. 108]. У сімейному архіві родини Чижикив знаходиться довідка про перебування Чижики З.І. в місцях позбавлення волі.

10 років суворого режиму отримав Різник Л.П., який разом із товаришем вбив голову колгоспу «Червона Зірка». Різник Д.К. був активістом під час колективізації, згодом став головою колгоспу. Брав участь у розкуркулєнні родини Різника Л.П. У 1946–1947 рр., будучи головою колгоспу, обмежував права колгоспників, ставив перед ними завищені норми, не зараховував трудовні, демонстрував свою необмежену владу. Така поведінка спровокувала його вбивство односельцями [1, с. 143].

Колгоспники с. Коврай, виконавши план хлібозаготівлі, залишали без куска хліба свої родини. Газета «Колгоспник Гельмязівщини» у 1947 р. писала: «Своєчасно посівний матеріал обмолотили, очистили, та здали на аналіз до лабораторії колгоспи, де серед чотирьох кращих і «Серп і Молот» (голова Давиденко В.В.). Добре проходить хлібоздача в колгоспах (серед трьох відзначено і «Серп і Молот»). Колгосп виходив на п'яте місце за показниками. Найбільш віддано трудилися Дзюбан Ф., Нерух І., Лісовий П., Різник І.» [5, с. 4].

Опрацювавши наявну джерельну та літературну базу, ми дійшли висновків, що головна причина голоду 1946–1947 рр. мала не природний характер, творцем його став радянський тоталітарний режим. У критичний час держава виявилася нездатною до державного регулювання розвитку аграрної галузі. Українське село у перші повоєнні роки перебувало під репресивним тиском адміністративно-командної системи, її податкової та хлібозаготівельної політики. Проте, нічого не вклавши в розвиток, держава викачувала з нього все, що могла. Так само грабувався український народ на початку 30-х рр. ХХ ст. Голод в колоніально залежній Україні був штучним.

Комуністична партія переклала труднощі відбудови сільського господарства на злиденне селянство. Усі способи вилучення зерна в колгоспах, колгоспників, до яких влада вдалася у 1946 р., були переважно насильницькими.

В умовах нестачі робочої сили фізично здорова молодь залишала села і залучалась на будівництво промислових центрів Донбасу. Влада постійно перебувала в пошуках внутрішніх ворогів. За безпідставними звинуваченнями значна кількість людей знаходилась у місцях позбавлення волі. Ціною післявоєнної експропріації була смерть мільйона людей. Виробники хліба голодували, а влада поповнювала держрезерви, збільшувала експорт зерна, кошти направляла на розвиток військово-промислового комплексу.

Форма оплати праці колгоспників у трудовнях призвела до того, що селянин працював фактично задарма, а якість і кількість його роботи не була пов'язана з матеріальним станом працівника. Для цього праця колгоспника була перетворена на кріпацьку. Натуральні податки у вигляді продовольства ставили селянство в умови неможливого виживання, позбавляли основного – продовольства. Саме селяни стали жертвами і заручниками такої антинародної політики.

Зберігався жорсткий пріоритет господарських інтересів над людськими. Оскільки в найстисліший термін вирішувалися завдання плану хлібозаготівлі, виконання завдань щодо здачі молока та м'яса колгоспами, про потреби селянства не йшлося.

Література:

1. Брус В. І., 1937 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 143.
2. Велесова О. Українське село під час голоду 1946–1947 рр. С. 392–402. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51786/21-Veselova.pdf?sequence=1>
3. Веселова О. М. Геноцид українського народу під час голодомору 1946–1947 рр. *Історичний журнал*: Наукове громадсько-політичне видання. Київ: Вища школа, 2003. № 6. С. 11–25.
4. Голод 1946–1947 років на Полтавщині. *State Archive of Poltava Region*. URL: <http://poltava.archives.gov.ua/en/vystavky-on-line/category/52-holod-1946-1947-rokiv-na-poltavshchyni-movoiu-dokumentiv>
5. Давиденко В. В. У буремний час. *Колгоспник Гельмязівщини*. 1947. № 72. С. 4.
6. Давиденко В. В., 1918 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 116.
7. Колісниченко В. П., 1946 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 39.
8. Крипиця Ф. Д., 1912 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 46.
9. Мельник Л. Ю., 1943 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 43.

10. Москаленко Г. І., 1938 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 112.
11. Нерух Я. Р., 1913 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 56.
12. Панченко О. Тяжкий шлях українців з-під полтавської Нехворощі-Алексополя до берегів Західньої Австралії. *Новини Полтавщини*. 09.11.2020. URL: <https://np.pl.ua/2020/11/tiazhkyu-shliakh-ukrainsiv-z-pid-poltavs-koi-nekhvoroshchi-aleksopolia-do-berehiv-zakhidn-oi-avstralii/>
13. Погосподарська книга 1946–1947 рр. Книга 2. Архів Коврайської сільської ради. С. 127.
14. Різник В. М., 1942 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 126.
15. Рябчун Л. П., 1928 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 118.
16. Сергійчук В. Як нас морили голодом: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. Вид. 2, доп. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. 252 с.
17. Сноз Г. Було цікаво, хоча за це грошей не платили... *Уют*. 26.05.2018. URL: <https://www.uyut.in.ua/bulo-cikavo-xocha-za-ce-groshej-ne-platili/>
18. Шейміна Н. М. Голодні роки (1946–1947) в Україні. URL: <http://www.museum.dp.ua/article0208.html>
19. Чижик З. І., 1924 р. н., с. Коврай. Спогади. *Книга спогадів*. Музей «Пам'ять», 2016. С. 108.